

РОЗДІЛ 13

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 343.1(477)(091)»10/12» + 343.1(477)(094.4)
DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-6/58>

ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ У ДАВНІЙ РУСІ: ІНСТИТУТИ «РУСЬКОЇ ПРАВДИ» І ЇХНІЙ ВПЛИВ НА СУЧАСНІ ПАРАДИГМИ ДОКАЗУВАННЯ

EVIDENCE AND PROOFING IN ANCIENT RUSSIA: INSTITUTIONS OF “RUSSKAYA PRAVDA” AND THEIR INFLUENCE ON MODERN PARADIGMS OF PROOFING

Погорецький М.А., д.ю.н., професор,
член-кореспондент

*Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
проректор з науково-педагогічної роботи,*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-9012-7686

У статті здійснено комплексний історико-правовий та порівняльний аналіз інститутів доказування, закріплених у «Руській Правді», з урахуванням їхнього впливу на сучасну доктрину доказового права України. Простежено еволюцію особистих доказів, серед яких визначальною була роль видоків як очевидців події та послухів як свідків доброї репутації і правдивості сторони. Показано, що така подвійна модель забезпечувала баланс між фактичним сприйняттям обставин злочину та моральною характеристикою особи, що мало особливе значення у суспільстві з високим рівнем колективної правосвідомості. Розкрито місце клятви (роти), яка застосовувалася за відсутності матеріальних доказів або свідчень очевидців, і водночас виконувала важливу психологічну та ритуально-символічну функцію, адже страх Божої кари стримував від неправди. Розглянуто речові докази у вигляді впізнання викраденого майна та інституту «своду», що передбачав колективне простеження походження речі, а також гоніння сліду, яке поєднувало функції оперативного переслідування та процесуального доведення. Висвітлено значення ордалії та ритуалів очищення як форм сакральної легітимзації судових рішень, коли істина визначалася через втручання вищих сил.

Особливу увагу приділено порівнянню з європейськими правовими системами X–XII ст.: Салічною правдою франків, капітуляріями Карла Великого та англосаксонським правом. Показано аналогії між інститутами видоків і послухів та співприсягальниками (compurgatores), між колективними формами перевірки істини («извод пред 12 человека») та англо-франкською практикою колективної присяги, а також між ордаліями вогнем і водою у Київській Русі та Західній Європі. Це підтверджує інтегрованість «Руської Правди» у загальноєвропейський правовий простір і спільність культурно-правових уявлень про істину як результат поєднання факту, репутації та сакрального ритуалу.

У статті простежено вплив цих інститутів на сучасне українське кримінальне процесуальне право. Присяга трансформувалася у сучасну процесуальну гарантію правдивості показань свідків, експертів і перекладачів; гоніння сліду знайшло аналог у процесуальній дії – відтворенні обставини та обставин події; колективна перевірка істини трансформувалася у сучасний інститут присяжних і принцип гласності. У статті обґрунтовується, що досвід «Руської Правди» демонструє взаємопроникнення розшукових і доказових функцій, де розмежування між оперативно-розшуковими діями та судовим розглядом ще не було чітким, але саме це стало основою для розвитку кримінального процесу у подальшому.

У підсумку доведено, що історичні практики доказування становлять важливу основу для формування національної доктрини доказового права України. Рекомендується зберігати баланс між раціонально-логічними стандартами доказування і символічно-культурними елементами, які підвищують довіру суспільства до правосуддя, розвивати інститут присяги як елемент легітимзації правосуддя, удосконалювати процедури перевірки й відтворення доказів, а також зміцнювати механізми громадської участі у кримінальному процесі.

Ключові слова: Руська Правда, інститути доказування, послухи, видоки, клятва, ордалії, гоніння сліду, речові докази, розшук, КПК України.

The article provides a comprehensive historical and comparative analysis of the institutions of evidence contained in the *Ruska Pravda*, taking into account their influence on the modern doctrine of the law of evidence in Ukraine. The evolution of personal evidence is traced, with particular emphasis on *vydoky* (eyewitnesses) and *poslukh* (reputation witnesses), which together ensured a balance between the factual perception of events and the moral reliability of the parties involved. The role of the oath (*rota*) is examined as a substitute for missing material evidence or eyewitness accounts, functioning both as an autonomous legal proof and as a psychological and ritual instrument rooted in the fear of divine punishment. Material evidence is analyzed through the identification of stolen property and the institution of *svod*, which required tracing the chain of possession, as well as the practice of *goninnia slidu* (pursuit of the trail), which combined investigative and evidentiary elements. Special attention is paid to ordeals and purification rituals as forms of sacral legitimation of judicial decisions, where truth was revealed through the intervention of higher powers.

A comparative perspective highlights analogies with European legal systems of the 10th–12th centuries: the *Lex Salica* of the Franks, the capitularies of Charlemagne, and Anglo-Saxon law. The parallels include the function of compurgators as counterparts to *poslukh*, collective oaths similar to the *izvod* of twelve men, and trial by fire or water as shared ordeals. This demonstrates the integration of the *Ruska Pravda* into the broader European legal culture and the common medieval perception of truth as the interplay of factual, reputational, and sacred components.

The article traces the influence of these institutions on modern Ukrainian criminal procedure law. The oath has been transformed into a contemporary procedural guarantee of the veracity of testimony given by witnesses, experts, and interpreters; the pursuit of the trail has found its analogue in the procedural act of reconstructing the scene and circumstances of the event; and the collective verification of truth has evolved into the modern institution of the jury and the principle of publicity.

The article argues that the experience of the *Ruska Pravda* demonstrates the interpenetration of investigative and evidentiary functions, where the distinction between operational-investigative actions and judicial proceedings was not yet clearly established, but this very overlap laid the foundation for the further development of the criminal process. The conclusion emphasizes that historical practices of evidence form an essential foundation for the development of Ukraine's doctrine of evidence law. It is recommended to combine rational-logical standards

of proof with symbolic and cultural elements that enhance public trust in justice, to strengthen the role of the oath as a means of legitimation, to improve procedures for testing and reconstructing evidence, and to expand civic participation in criminal proceedings.

Key words: Ruska Pravda, institutions of evidence, poslukh, vydok, oath, ordeals, pursuit of the trail, material evidence, investigation, Criminal Procedure Code of Ukraine.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю глибшого осмислення витоків інститутів доказового права, що формувалися ще у добу Давньої Русі. Історико-правові студії забезпечують можливість простежити генезу сучасних кримінально-процесуальних доктрин, виявити тяглість окремих категорій доказування та зрозуміти особливості правової культури, що закладалися у ранньому середньовіччі.

Особливе місце у цьому контексті посідає «Руська Правда» – перший звід права східнослов'янських земель, який не лише зафіксував норми тогочасного життя, а й започаткував інститути процесуального характеру. Вона сформувала систему доказових засобів, серед яких центральне місце посідали свідчення видоків і послухів, присяга, а також процедури «своду» та «гоніння сліду». Саме ці інструменти стали ранніми формами суспільного контролю та легітимації істини у судовому процесі.

Важливою відмінністю «Руської Правди» від інших європейських зводів актів того періоду було переважання компенсаційних механізмів над репресивними. На відміну від Салічної Правди франків чи англосаксонських законів, що широко застосовували тілесні покарання і ордалії, у Київській Русі домінував принцип відшкодування шкоди у формі грошових штрафів. Це відображало іншу філософію права – спрямованість на відновлення соціальної рівноваги, а не на фізичне покарання.

Вплив «Руської Правди» поширився далеко за межі Київської держави. Її положення відчутні у Новгородській та Псковській судних грамотах, Московських зводних актах, а також у Литовських статутах XVI ст., що засвідчує тяглість і водночас трансформацію східнослов'янської правової традиції. Таким чином, вона стала не лише фундаментом давньоруської правової системи, але й чинником, який вплинув на формування доказових практик у подальших правових культурах.

Отже, дослідження інститутів доказування у «Руській Правді» має подвійне значення: воно дозволяє зрозуміти витoki сучасних процесуальних доктрин та водночас сприяє зміцненню національної правової ідентичності українців через усвідомлення тяглості власної правової традиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема доказування у «Руській Правді» стабільно привертала увагу як вітчизняної, так і зарубіжної історико-правової науки. Її значення полягає у тому, що пам'ятка закріпила своєрідні для східнослов'янської традиції інститути доказування, які стали підґрунтям для формування наступних процесуальних практик.

Серед українських дослідників важливе місце посідають праці А. Толочка, який проаналізував походження короткої редакції та звернув увагу на інститути клятви й свідчень [1, с. 19–21]. Значний внесок зробили Г. Демиденко та В. Ермолаєв, які підготували сучасні переклади й коментарі до пам'яток права Київської Русі, приділивши увагу інститутам «своду», «свіду» та «гоніння сліду» [2, с. 74–78; 3, с. 152–155].

Важливим доробком є дослідження М. Кобилецького, який розглянув редакційні зміни та їхній вплив на інститути доказування і простежив їхню рецепцію у пізніших правових джерелах [4, с. 36–38]. І. Бойко у своїй статті охарактеризував «Руську Правду» як основний нормативно-правовий акт Київської держави, наголошуючи, що її інститути доказування – свідчення, клятва, процедура розшуку – забезпечували баланс між публічними і приватними інтересами [5, с. 23–25]. У свою чергу, Р. Римарчук акцентував на правовій природі процесуальних дока-

зів, зокрема їх поділі на особисті, речові та письмові, і підкреслив їхнє значення у процедурі судового розгляду [6, с. 283–285]. Огляд джерел права Київської Русі, здійснений М. Бедрієм, визначив «Руську Правду» як ядро системи та основу формування норм процесуального характеру [7, с. 184–186].

Окремий пласт складають дослідження інститутів розшуку як складової процесу доказування. У низці праць було показано, що «гоніння сліду» й «свід» мали подвійну природу – пошукову та доказову, поєднуючи елементи оперативного розшуку і судового підтвердження вини [8, с. 73–77; 9, с. 30–34; 10, с. 9–11].

Зарубіжна історіографія приділила цій проблематиці значну увагу. Л. Гетц у багатотомній праці *Росське право (Das Russische Recht)* здійснив глибокий джерелознавчий аналіз «Руської Правди», підкресливши її оригінальність у контексті середньовічної Європи [11, с. 212–219]. Г. Барновський у монографії «Руська Правда» – середньовічна правова пам'ятка (*Die «Russkaja Pravda» – ein mittelalterliches Rechtsdenkmal*) виділив значення колективних свідчень у процесуальній культурі Давньої Русі [12, с. 145–148]. Ф. Фельдбругге у працях *Право у середньовічній Русі (Law in Medieval Russia)* та *Історія російського права (A History of Russian Law)* дослідив вплив «Руської Правди» на подальші слов'янські правові системи, наголосивши на спадкоємності інститутів доказування [13, с. 301–305; 14, с. 77–82].

Таким чином, аналіз наукових праць засвідчує міждисциплінарний підхід до вивчення проблеми: українські автори зосереджуються на текстології та інститутах доказування, тоді як зарубіжні дослідники розглядають «Руську Правду» у ширшому європейському контексті.

Попри наявність ґрунтовних досліджень, більшість із них розглядають «Руську Правду» передусім як джерело кримінального чи цивільного права, тоді як інститути доказування й розшуку, як важливого елементу отримання доказів, часто лишаються у другорядному полі зору. Недостатньо дослідженими залишаються питання співвідношення процесуальних та розшукових елементів, значення колективних свідчень як особливої форми доказу, а також вплив цих практик на подальші парадигми доказування у правових системах східнослов'янських держав та суміжних європейських регіонів. Саме ці аспекти й обумовлюють актуальність та необхідність комплексного аналізу інститутів доказування у «Руській Правді» як феномена правової культури.

У зв'язку з цим, **метою дослідження** є аналіз та характеристика інститутів доказування у «Руській Правді», визначення їхньої специфіки у порівнянні з іншими середньовічними правовими системами та оцінка впливу на формування сучасних парадигм кримінального процесуального доказування. Для досягнення цієї мети ставляться такі **завдання**: простежити історико-правовий контекст формування інститутів доказування у «Руській Правді» та їх зв'язок із соціально-політичними реаліями Київської Русі; здійснити класифікацію основних засобів доказування, зокрема особистих, речових і письмових, та визначити їх процесуальне значення; охарактеризувати інститути розшуку, зокрема «гоніння сліду» та «свід», як первісні форми поєднання пошукової й доказової діяльності; виявити особливості співвідношення раціонально-логічних і ритуально-символічних елементів у механізмі доведення істини; провести порівняльно-правовий аналіз положень «Руської Правди» з іншими середньовічними правовими пам'ятками Європи; оцінити вплив інститутів доказування «Руської Правди» на формування наступних

правових систем східноєвропейського регіону та їх значення для сучасних парадигм кримінального процесуального доказування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед джерел права Давньої Русі особливе місце посідає «Руська Правда», яка упродовж XI–XII ст. стала основним кодифікаційним актом та своєрідною конституцією Київської держави. Її перші редакції – «Правда Ярослава» та «Правда Ярославичів» – закріпили базові норми кримінального та процесуального характеру, що визначали правила доказування у судових справах [2, с. 74–78; 3, с. 152–155]. У більш розвиненій Пространній редакції XII ст. зафіксовано інститути, які регламентували порядок допиту свідків, роль клятви як доказового засобу та процедури «своду» й «гоніння сліду» [4, с. 36–38]. Таким чином, «Руська Правда» не лише систематизувала норми звичаєвого права, а й створила перший вітчизняний нормативний комплекс, що врегульовував порядок доказування.

Окрім «Руської Правди», важливим джерелом виступало звичаєве право, яке зберігало свій авторитет у регулюванні суспільних відносин і відбивалося у судовій практиці. Звичаї визначали правила прийняття показань, застосування колективних свідчень та використання символічних форм доведення істини, які поступово знаходили закріплення у письмових актах [7, с. 184–186].

Система джерел права включала й князівські статuti, серед яких особливе значення мав Статут Володимира Мономаха. У ньому було унормовано боргові та майнові відносини, а також закріплено положення щодо порядку доказування у спорах, що виникали з кредитних зобов'язань [2, с. 75–76]. Вагоме місце займало й церковне право, представлене статутами князів Володимира та Ярослава. Ці акти регламентували питання шлюбу, сімейних відносин та моральності, водночас визначаючи особливі правила доказування у справах проти моралі та церковних злочинах [5, с. 23–25].

Варто відзначити й міжнародні договори Київської Русі, насамперед з Візантією (X ст.), які містили важливі положення про порядок свідчення, відповідальність за неправдиві показання та процедури врегулювання спорів між купцями. Ці угоди свідчать про вплив візантійської традиції на формування норм давньоруського процесуального права [13, с. 301–305].

Таким чином, система джерел права Давньої Русі характеризувалася багатшаровістю: поєднанням звичаєвих норм, князівських актів, церковного права та міжнародних договорів. Водночас саме «Руська Правда» стала базовим актом, у якому знайшли відображення ключові процесуальні положення та інститути доказування, що забезпечує їй унікальне місце в історії вітчизняного права.

Правовий процес у добу «Руської Правди» та пов'язаних із нею джерел характеризувався низкою загальних принципів, що визначали його зміст і форму. Насамперед слід відзначити **відсутність чіткого розмежування між кримінальним і цивільним процесом**. Будь-який спір чи посягання, незалежно від його характеру, розглядалося в єдиному процесуальному порядку, який поєднував у собі елементи відшкодування шкоди та покарання винного. Виплата «віри» чи «головщини» могла одночасно мати функцію приватного задоволення потерпілого і форму покарання за злочин [Погорецький, 2002, с. 74–75]. Це свідчить про те, що давньоруське право ще перебувало на етапі формування спеціалізованих інститутів, а універсальний характер процесу відображав слабку диференціацію правових відносин.

Другим визначальним принципом було **поєднання змагальності та інквізиційних елементів**. Традиційно процес мав приватно-позовний характер: позивач і відповідач виступали як рівноправні сторони, які змагалися між собою, представляючи суду докази та аргументи. Суддя виконував функцію арбітра, оцінюючи надані сто-

ронами докази без права власної ініціативи [Погорецький, 2007, с. 376]. Водночас у справах проти князівської влади поступово з'являлися елементи інквізиційного процесу, коли розшукові та слідчі функції зосереджувалися у руках князя чи його посадових осіб. Це знаменувало перехід від приватного до публічного переслідування злочину, що згодом стало основою для утвердження інквізиційної моделі процесу [Погорецький, 2004, с. 31–33].

Третім принципом виступало **поєднання публічного і приватного начал у процесі**. На ранніх етапах домінував приватний інтерес: потерпілий чи його рід ініціювали розшук злочинця і доводили його вину, використовуючи інститути «закличу», «звіду» чи «гоніння сліду» [Погорецький, 2010, с. 101]. Однак поступове посилення князівської влади призводило до того, що злочин починав розглядатися не лише як образа приватної особи, а як посягання на державний порядок і владні структури. У зв'язку з цим розшук і доказування набували публічного характеру, а функції їх здійснення переходили до органів княжої адміністрації та військових формувань. Таким чином, процес у Київській Русі відображав складний баланс між приватним переслідуванням і зародженням державної монополії на правосуддя.

Отже, загальні принципи процесу й доказування у добу «Руської Правди» демонструють перехідний характер давньоруського права: від нероздільності процесуальних форм і панування приватної ініціативи до поступового утвердження публічних засад та елементів інквізиційності, що стали передумовою подальшого розвитку судочинства у середньовічній Європі.

Однією з основних груп доказів у «Руській Правді» виступали **особисті докази**, які відображали переважно усну традицію процесу і ґрунтувалися на авторитеті особи або громади.

Визначальною для процесу була роль свідчень «послухів» і «видоків». Норми Короткої редакції розрізняють ці категорії залежно від доказової ситуації: коли на потерпілому наявні видимі сліди побоїв («кровав», «синь»), видока не вимагають; за відсутності слідів потрібен видок-очевидець (ст. 2) [3, с. 9]. У справах про штовхання («ринеть муж мужу») вимагаються два видоки; за їх відсутності допускається перехід на присягу (роту) (ст. 10) [3, с. 9]. Так забезпечується варіативність між фактичним знанням очевидця («видок») та морально-репутаційною гарантією («послух»).

Клятва (рота) виконувала субсидіарну, але самостійну функцію доказу: за браком двох видоків сторона переходила «на роту», що дозволяло процесуально завершити доказування у спірних випадках (ст. 10) [3, с. 9].

Репутаційні свідчення та участь громади інституціоналізовані механізмами колективної верифікації: інститут «своду» покладал на володільця спірної речі обов'язок указати джерело набуття; у разі ухилення встановлювався поручник на п'ять днів (ст. 14) [3, с. 9]. За заперечення вимоги справа передавалася «на извод пред 12 чело века» – форму громадського підтвердження належності права/факту (ст. 15) [3, с. 10]. При відшукуванні невільника («челядина») встановлювався ланцюг відчужень до «третього» володільця з приписом «шукати свого скота при видоці» (ст. 16) [3, с. 10]. Норма про «кровав/синь» також фіксувала пріоритет матеріальних ознак над репутаційним доказом: «не искати ему послуха» (ст. 30) [3, с. 10].

У підсумку особисті докази в «Руській Правді» формують збалансовану систему, де очевидність факту (видоки), моральна надійність (послухи/поручники) та сакральна верифікація (рота) взаємодоповнюють одна одну в межах єдиної моделі.

Логічно це переходить у речові (матеріальні) докази, зокрема впізнання викраденого майна («у своєї громаді») й подальшу компенсацію та примусовий запуск «своду» для простеження походження речі (стст. 13–14) [3, с. 9].

Доказове значення у процесі мали предмети злочину – викрадене чи пошкоджене майно, зброя, знаряддя. Норми фіксують впізнання речі «у своєму миру» з поверненням власнику та відшкодуванням «за обиду» (ст. 13) [3, с. 9]. Логічним продовженням виступає «свод» – вимога вказати джерело набуття спірної речі; у разі відмови надається поручник на п'ять днів (ст. 14) [3, с. 9]. Для спірних випадків застосовується публічна колективна верифікація – «на извод пред 12 человека» (ст. 15) [3, с. 10], а при розшуку невільника встановлюється ланцюг відчужень до «третього» володільця з приписом шукати «при видоці» (ст. 16) [3, с. 10].

Матеріальні сліди події опосередковано підтверджуються саме через процедури простеження походження речі: від первинного впізнання та повернення (ст. 13) [3, с. 9] – до «своду» і «извода» як формалізованих способів перевірки володіння (стст. 14–15) [3, с. 9–10], а також через відновлення ланцюга відчужень із участю видока (ст. 16) [3, с. 10].

Стосовно «зберігання» та пред'явлення речових доказів у процесі «Правда» оперує не стільки технічними правилами, скільки процесуальними гарантіями: тимчасова «порука» на строк перевірки походження речі (ст. 14) [3, с. 9] та її публічне пред'явлення у формі впізнання в громаді і колективного підтвердження «на извод» (стст. 13, 15) [3, с. 9–10].

У підсумку речові (матеріальні) докази вмонтовані у зв'язку з розшуковими діями: впізнання викраденого майна з компенсацією та примусовий запуск «своду» для простеження походження речі (стст. 13–14) [3, с. 9], із можливістю колективної верифікації та відтворення ланцюга відчужень за участю свідків (стст. 15–16) [3, с. 10]. Вони виступали своєрідним містком між розшуковими діями та судовим доказуванням, поєднуючи фактичний елемент (наявність предмета чи сліду) з обрядово-правовою формою їх використання у процесі, що засвідчує ранній етап формування доктрини допустимості й належності доказів.

У правопорядку доби «Руської Правди» письмо відігравало допоміжну, обмежену роль у порівнянні з особистими (усними) та сакральноритуальними засобами доказування. Процес залишався переважно усним і змагальним, а письмові документи, як правило, слугували підтвердженням уже заявлених вимог і доповнювали свідчення «видоків» та «послухів», клятву чи інші прийоми легітимації істини (ст. 53) [3, с. 15]. Їхня доказова сила залежала від походження документа, наявності печаті або засвідчення свідками, а також від узгодженості змісту з іншими даними розшуку, що підкреслювало інструментальний характер письма в системі доказів (ст. 54) [3, с. 15].

Найтиповішими письмовими носіями у приватно-правовому обігу були договори та боргові записи (розписки, запозичні грамоти), що фіксували умови позики, застави чи повернення боргу (стст. 53–54) [3, с. 15]. У спорах щодо кредитних зобов'язань саме наявність такого документа ставала первинною підставою для позову, але, відповідно до процесуальних уявлень часу, документ зазвичай потребував підтримки усними свідченнями або присягою сторони, аби суддя визнав його переконливим доказом у сукупності з іншими даними (ст. 54) [3, с. 15]. Таким чином, письмові докази виконували радше консолідуючу функцію в доказуванні: фіксували правовий зміст зобов'язань і зменшували ризики заперечення, проте самі по собі рідко заміщали інші традиційні форми підтвердження правоти сторони.

Важливим різновидом доказів у «Руській Правді» були ордалії – так звані «суди Божі», які застосовувалися у спірних випадках, коли інші докази виявлялися недостатніми чи суперечливими. Цей інститут відображав архаїчні уявлення про сакральну природу правосуддя, де істину мав виявити не людський суддя, а вища сила.

Застосовувалися насамперед випробування водою та розпеченим залізом. Ордалії водою передбачали занурення обвинуваченого у воду: якщо він тонув – вважалося, що він невинний, а якщо вода його «не приймала» – винний. Ордалії залізом полягали у носінні чи доторканні розпеченого металу; відсутність опіків тлумачилася як знак невинуватості. Такі практики прямо не кодифіковані у статтях «Руської Правди», проте джерела фіксують їх застосування як винятковий доказовий засіб, коли бракувало свідків чи письмових підтверджень (ст. 77) [3, с. 19].

Сутність ордалії полягала у символічно-ритуальній перевірці істини. Випробування виконували функцію не лише процесуального доказу, але й обрядового акту легітимації вироку: громада сприймала результат як прояв Божої волі, що унеможливило сумнів у справедливості рішення. Таким чином, ордалії були сакральним компенсатором доказових прогалин, коли людські засоби встановлення істини не забезпечували переконливості.

У цілому ордалії в «Руській Правді» демонструють ранній етап розвитку доказового права, коли судова процедура ще не відокремилася від релігійно-магічних практик. Вони закріплювали уявлення про істину як результат втручання вищих сил, а не виключно раціонального судового дослідження.

У системі доказів «Руської Правди» ключове місце посідали послухи та видоки, які становили основу особистих доказів. Вони поєднували в собі риси свідків факту та свідків репутації, відображаючи архаїчний характер процесуального права Київської Русі.

Видоки мали статус очевидців події, їхня присутність була необхідною для підтвердження певних правопорушень. Так, у випадку побоїв, якщо на тілі потерпілого залишалися видимі сліди («кровав» або «синь»), видока не вимагали; але за відсутності таких ознак для доведення обставин обов'язково потрібен був видок (ст. 2) [3, с. 9]. У ситуації штовхання («ринеть мужь мужа») закон вимагав двох видоків, а за їхньої відсутності сторона мала переходити до присяги (роти) як альтернативного доказу (ст. 10) [3, с. 9]. Видоки, отже, були своєрідними процесуальними гарантіями достовірності, адже їхнє свідчення ґрунтувалося на безпосередньому сприйнятті факту.

Послухи, навпаки, не завжди засвідчували конкретну подію, а виконували функцію підтвердження доброї слави чи правдивості сторони. Вони слугували соціально-репутаційним інститутом: коли наявні матеріальні докази («кровав», «синь»), закон прямо зазначав, що «не искати ему послуха», тобто залучати послухів не потрібно (ст. 30) [3, с. 10]. Це означає, що правова вага послухів була значною лише там, де бракувало прямих доказів.

Правовий статус послухів і видоків визначався кількома ключовими вимогами: вони мали бути вільними людьми, членами громади, які користувалися довірою. Свідчення рабів чи залежних осіб не допускалися, що відображало станово-правову структуру суспільства. Допустимість їхніх свідчень залежала також від узгодженості з іншими доказами – клятвою, речовими слідами або результатами «своду» й «гоніння сліду».

Таким чином, видоки забезпечували доказування через очевидність факту, тоді як послухи підтверджували добру репутацію та правдивість особи. Разом вони формували подвійний механізм: поєднання фактичного та соціально-морального підтвердження істини в судовому процесі Київської Русі.

Одним із провідних інститутів доказування в «Руській Правді» була клятва (рота). Її застосування мало вирішальне юридичне значення у тих випадках, коли матеріальні докази або свідчення видоків були відсутні чи недостатні. Так, у справах про штовхання («ринеть мужь мужа»), якщо сторона не могла надати двох видоків, суд дозволяв переходити «на роту», тобто до присяги (ст. 10)

[3, с. 9]. Таким чином, клятва виступала субсидіарним доказом, який компенсував нестачу прямих підтверджень, забезпечуючи можливість завершення процесуального розгляду.

Особливістю присяги було її глибоке ритуальне наповнення. Клятва давалася в умовах урочистого обряду перед обличчям громади та святинь, що символізувало заклик до вищих сил як остаточних суддів у справі. Саме ритуалізація процедури надавала клятві особливої переконливості, адже вважалося, що неправдива присяга неминуче призведе до Божого покарання. Цей сакральний вимір перетворював роту на не лише юридичний, а й психологічний інструмент впливу: страх перед можливими наслідками стримував від хибних свідчень і сприяв дотриманню правди в судовому процесі.

Отже, клятва у «Руській Правді» була доказом із подвійною природою: з одного боку – правовим засобом, який дозволяв компенсувати нестачу доказів, а з іншого – ритуальною дією, що мобілізувала релігійні й моральні уявлення суспільства. Вона забезпечувала баланс між юридичною необхідністю вирішення спору та потребою у громадському визнанні правдивості рішення.

Важливе місце в системі доказових інститутів «Руської Правди» посідав звід – колективна процедура пошуку злочинця та відновлення справедливості через простеження ланцюга володіння майном. Сутність цього інституту полягала в тому, що особа, у якій знаходили спірну річ, зобов'язувалася вказати джерело її набуття. Якщо власник не міг або не бажав цього зробити, він мав надати поручника строком на п'ять днів, аби підтвердити правомірність набуття (ст. 14) [3, с. 9]. У випадку подальшого заперечення права застосовувався извод – колективне підтвердження громади у складі дванадцяти осіб (ст. 15) [3, с. 10]. Ця модель відображає не лише пошук винного, а й колективний характер відповідальності та доведення, де громада виступала гарантом істини.

Поряд із «сводом» існував інститут гоніння сліду, який мав ознаки як оперативного розшуку, так і процесуальної дії. Його зміст полягав у буквальному переслідуванні злочинця за матеріальними слідами – від місця події до громади, де він міг переховуватися. У процесуальному сенсі гоніння сліду виконувало функцію фіксації доказів: воно встановлювало безпосередній зв'язок між злочинцем і особою, проти якої велося переслідування. Водночас результат гоніння міг підтверджуватися через інші докази – видоків, послухів або навіть присягу, що вказує на його органічний зв'язок із ширшою доказовою системою (ст. 16) [3, с. 10].

«Звід» був інститутом колективної верифікації через ланцюг свідчень і поручництва, тоді як «гоніння сліду» виступало безпосереднім розшуковим засобом, який поєднував у собі оперативний пошук та доказове значення. Обидва інститути демонструють ранню інтеграцію процесуальних і розшукових механізмів, де розмежування між оперативними діями та доказуванням ще не було чітким.

У структурі доказових засобів «Руської Правди» особливе місце посідали ордалії та ритуали очищення, які виконували функцію своєрідного «останнього доказу» у випадках, коли інші засоби виявлялися недостатніми. Їх застосування відображало архаїчне уявлення про істину як результат втручання вищих сил, а не виключно людського розслідування.

Прикладом є випробування при відсутності достатньої кількості видоків: закон дозволяв стороні звертатися до присяги, а у складніших справах – до «суду Божого» (ст. 10) [3, с. 9]. Це могло означати використання ордалії водою чи розпеченим залізом як засобу виявлення правди, коли людські свідчення та речові докази не переконували громаду. Такі процедури виступали символічним очищенням від підозри, адже їх результат тлумачився як пряме підтвердження Божої справедливості.

Їхнє значення виходило далеко за межі процесуального доказування. Ордалії та ритуали очищення справляли потужний вплив на правосвідомість суспільства: вони утверджували віру в сакральний характер правосуддя, формували уявлення про невідворотність покарання неправдивого свідка та моральну відповідальність перед громадою і Богом. Водночас їх застосування виконувало ще й психологічну функцію стримування – страх перед випробуванням чи клятвopoрушенням змушував сторони обережніше ставитися до неправдивих заяв і обману.

Таким чином, ордалії та ритуали очищення були не лише винятковим доказовим інструментом, а й елементом формування колективної довіри до судового процесу, закріплюючи поєднання юридичних і релігійних засад у праві Київської Русі.

Еволюція від давньоруських практик до сучасних парадигм доказування простежується насамперед у переході від особистих свідчень до сучасних показань свідків. У «Руській Правді» ключовим був поділ на видоків (очевидців) і послухів (репутаційних свідків): коли на потерпілому наявні видимі сліди побоїв, видок не потрібен; за їх відсутності – видок обов'язковий (ст. 2) [3, с. 9]. У справах про штовхання вимагалось двоє видоків із можливим переходом на присягу за їх відсутності (ст. 10) [3, с. 9]. Натомість «не искати ему послуха» за наявності «кровав/синь» виразно фіксує нижчу доказову вагу репутаційних засвідчень порівняно з матеріальними ознаками події (ст. 30) [3, с. 10]. Додаткові форми колективної перевірки – «извод пред 12 человека» – підсилювали легітимацію усних свідчень через громаду (ст. 15) [3, с. 10]. У сучасній парадигмі ці інтуїції трансформувалися в акцент на безпосередність сприйняття та пріоритет очевидності факту (показання очевидця) над загальною репутаційною характеристикою особи: репутація може впливати на оцінку достовірності, але не замінює власне доказ факту.

Другий вектор спадкоємності простежується у траєкторії від клятви (роти) до судової присяги/урочистого попередження. У «Руській Правді» присяга виконувала самостійне доказове завдання: коли не вистачало видоків, сторона «йшла на роту», і це завершувало доказування (ст. 10) [3, с. 9]. Сучасна модель зберігає ритуалізацію правдомовності (присяга чи урочисте попередження про відповідальність) як психологічно-нормативний запобіжник неправди, але змінює її процесуальний статус: присяга більше не є доказом істини як таким, а слугує процедурною гарантією достовірності показань і підставою для юридичної відповідальності за неправдивість. Отже, сакральний «детектор істини» давньої доби перетворився на процесуальний обов'язок правдомовності, який підсилює доказову цінність усних показань, не замінюючи їх змісту.

Спільним для обох епох залишається прагнення збалансувати усне свідчення з іншими опорами достовірності. У давньоруському праві таку рівновагу забезпечували поєднання видоків, присяги та колективних форм верифікації (стст. 10, 15) [3, с. 9–10] і пріоритет матеріальних індикаторів події над «доброю славою» (ст. 30) [3, с. 10]. У сучасній парадигмі ці функції виконують стандарти допустимості, належності та оцінки доказів, де показання свідків набувають сили в сукупності з іншими джерелами – документами, речовими доказами, експертизою – без надання присязі автономної доказової ролі.

У «Руській Правді» епістемологія доказування ґрунтувалася на ритуально-містичному підтвердженні істини. Ключову роль відігравали присяга (рота), ордалії та колективні свідчення громади. Якщо сторона не могла надати двох видоків, вона переходила на клятву (ст. 10) [3, с. 9], а у випадку суперечок щодо володіння спірним майном – справа передавалася на «извод пред 12 человека», де істина визначалася через колективне засвідчення (ст. 15) [3, с. 10]. Такі форми легітимації правди спиралися

не стільки на раціональний аналіз фактів, скільки на віру у Божий суд та моральний авторитет громади.

Ритуалізація процесуальних дій – від присяги до впізнання майна «у своїй громаді» (ст. 13) [3, с. 9] – забезпечувала не лише доказове значення, а й психологічний вплив, адже страх Божої кари та соціального осуду стримував від неправдивих заяв. Істина у суді сприймалася не як результат логічної перевірки фактів, а як об'явлення вищої справедливості через сакральні символи.

Сучасна епістемологія доказування принципово змінилася. Від ритуально-містичного пошуку істини відбувся перехід до раціонально-логічного обґрунтування, де істина встановлюється шляхом аналізу доказів за критеріями належності, допустимості, достовірності та достатності. Якщо у «Руській Правді» присяга чи «извод» могли самостійно визначити результат спору (ст. 10, ст. 15) [3, с. 9–10], то в сучасному кримінальному процесі аналогічні механізми (судова присяга, колективне підтвердження фактів через показання кількох свідків) не мають містичного змісту, а виступають лише процесуальними гарантіями правдивості.

Таким чином, зміна епістемології доказування полягає у переході від сакрального й ритуального підтвердження істини до її раціонального та логічного обґрунтування, що відображає глибинну трансформацію правової свідомості від середньовічної традиції до сучасного судового пізнання.

Інститути доказування, закріплені у «Руській Правді», мали численні паралелі з нормами тогочасних європейських правових систем. Зокрема, свідчення та колективні присяги були відомі як у Київській Русі, так і в Західній Європі. У «Руській Правді» роль видоків та послухів була чітко врегульована: для підтвердження факту побоїв, якщо наявні тілесні сліди, видок не вимагався, але у разі їх відсутності його свідчення ставало необхідним (ст. 2) [3, с. 9]. У справах про штовхання вимагалось двоє видоків, а за їх нестачею – перехід на роту (ст. 10) [3, с. 9]. Подібні підходи знаходимо у Салічній правді франків (Lex Salica), де вагоме значення мали «compurgatores» – співприсягальники, які підтверджували правдивість заявника.

Інститут колективної верифікації через громаду («извод пред 12 человека» у «Руській Правді») (ст. 15) [3, с. 10] співзвучний із практикою судової ордалії присягою у капітуляріях Карла Великого, де вирішення спору залежало від кількості та надійності співприсягальників. У праві франків і саксів це могло сягати від 6 до 12 осіб, що відображало однаковий для всієї Європи принцип: істина підтверджується силою колективного морального авторитету громади.

Клятва (рота) у «Руській Правді» (ст. 10) [3, с. 9] має спільні риси з англосаксонським інститутом «oath helpers». І там, і тут присяга виконувала доказову функцію у випадку відсутності або браку свідчень. При цьому сакральний вимір присяги – віра у неминуче Боже покарання за неправду – мав універсальне значення для середньовічної Європи.

Ордалії та випробування («суд Божий») також були спільним явищем. У «Руській Правді» при відсутності достатніх доказів могли застосовуватися ритуали перевірки правди, зокрема перехід на роту або випробування (ст. 77) [3, с. 19]. У праві франків та саксів поширеними були ордалії вогнем і водою: обвинувачений тримав розпечене залізо чи занурював руку у воду, а відсутність ушкоджень чи інтерпретація результату вважалися проявом Божої волі.

Таким чином, «Руська Правда» була інтегрована у ширший європейський контекст: її інститути послухів, видоків, присяги та ордалій мають пряму аналогію з Салічною правдою, капітуляріями Карла Великого та англосаксонським правом. Спільним для всіх цих систем було поєднання усних свідчень, ритуально-містичних

форм перевірки істини та колективної участі громади, що відображало середньовічну правосвідомість як синтез юридичного, морального та сакрального начал.

У сучасному кримінальному процесуальному праві України можна простежити певні елементи спадкоємності з інститутами «Руської Правди».

По-перше, це стосується присяги як гарантії правдивості свідчень. У «Руській Правді» присяга (рота) мала самостійне доказове значення, замінюючи брак свідків або матеріальних слідів (ст. 10) [3, с. 9]. У сучасному КПК України присяга зберігає ритуальний і психологічний зміст, але втратила самостійну доказову силу: свідки, експерти та перекладачі перед наданням показань зобов'язані проголосити присягу про правдивість і неупередженість (ст. 352, 356 КПК України). Таким чином, інститут клятви трансформувалася із сакрального доказового засобу на процесуальну гарантію достовірності показань та основу для кримінальної відповідальності у разі їх неправдивості.

По-друге, простежується аналогія між інститутом «гоніння сліду» та сучасною процесуальною дією відтворення обстановки й обставин події. У «Руській Правді» гоніння сліду виконувало роль одночасно розшукової і доказової дії: переслідування злочинця за матеріальними слідами мало підтвердити факт злочину і вказати на винного (ст. 16) [3, с. 10]. У чинному КПК України ця логіка реалізується у ст. 240, яка передбачає відтворення обстановки та обставин події як спосіб перевірки доказів шляхом моделювання фактичної ситуації. Як і гоніння сліду, ця дія спрямована на відновлення зв'язку між подією злочину та особою, перевірку достовірності показань та встановлення деталей, що мають значення для справи.

У такий спосіб спадкоємність проявляється не у прямому запозиченні норм, а у збереженні базових ідей: присяга як гарантія правдивості та відтворення події як спосіб доказової перевірки. Давньоруські інститути, що поєднували розшук і доказування, у сучасному кримінальному процесі України набули раціонально-процесуальної форми, але зберегли своє ключове призначення – забезпечення достовірності й переконливості доказів.

Система доказування «Руської Правди» була нерозривно пов'язана з рівнем правосвідомості тогочасного суспільства та значною роллю моралі у процесуальних діях. Значення доказу нерідко визначалося не лише його фактичною силою, а й моральним авторитетом громади або учасника процесу. Так, свідчення послухів оцінювалися як підтвердження доброї слави й чесності сторони, навіть коли вони не були очевидцями події (ст. 30) [3, с. 10]. Цей механізм демонструє, що для давньоруського права важливим доказом виступала не тільки об'єктивна подія, але й моральна характеристика особи.

Символічний вимір особливо яскраво виявлявся у застосуванні присяги (роти). У ситуаціях, коли відсутні видоки, клятва ставала вирішальним доказом (ст. 10) [3, с. 9]. Вона мала силу не стільки завдяки юридичній логіці, скільки завдяки страху Божого покарання і віри у святість слова, промовленого перед громадою. Сам ритуал присяги забезпечував не лише доказову, а й психологічну функцію: він дисциплінував сторони, змушував обдумати наслідки неправди і водночас легітимував судові рішення у свідомості громади.

Культурний контекст вплинув і на матеріальні докази. Впізнання викраденого майна відбувалося у громаді, а у разі заперечення – справа передавалася на извод дванадцяти людей (ст. 15) [3, с. 10]. Ця колективна процедура не лише перевіряла факт, а й символізувала солідарність громади у встановленні істини, підкреслюючи, що судові рішення має суспільне визнання.

Таким чином, у «Руській Правді» правосвідомість і моральність були невід'ємною частиною процесуальних дій: від присяги як сакрального акту до репутаційних

свідчень і колективних процедур верифікації. Сучасне процесуальне право України вже спирається на раціональні стандарти доказування, проте символічно-правові елементи минулого збереглися у вигляді присяги свідків і експертів, інституту присяжних та моральних принципів справедливого судочинства.

Висновки. Аналіз «Руської Правди» дозволяє визначити систему доказування як комплекс особистих, речових і сакрально-ритуальних засобів, тісно пов'язаних із розшуковими діями. Ключовими інститутами виступали видоки та послухи, які забезпечували баланс між безпосереднім сприйняттям факту і моральною репутацією особи; клятва (рота), що мала самостійне доказове значення і виконувала психологічну та ритуальну функцію; речові докази у формі впізнання майна та простеження його походження через інститут зводу; гоніння сліду як процесуальна дія, що поєднувала елементи розшуку і доказування; ордалії та ритуали очищення, які уособлювали сакральний вимір правосуддя й зміцнювали довіру громади до результатів процесу.

У порівнянні з європейськими правовими традиціями X–XII ст. «Руська Правда» демонструє очевидні аналогії. Подібно до Салічної правди франків, тут застосовувалося колективне підтвердження правдивості через присягу і співприсягальників; у капітуляріях Карла Великого фіксуються форми колективної клятви, співзвучні з інститутом извода; англосаксонське право знало oath helpers та ордалії вогнем і водою, що відповідає давньоруським практикам. Це засвідчує належність «Руської Правди» до загальноєвропейського правового простору, де істина визначалась поєднанням факту, репутації та сакрального ритуалу.

Вплив цих інститутів відчутний у сучасному кримінальному процесі України. Присяга збереглася як процесуальна гарантія правдивості показань свідків, експертів і перекладачів, хоч і втратила самостійну доказову силу. Давній інститут гоніння сліду має аналог у відтворенні обстановки та обставин події, що використовується для перевірки й уточнення доказів. Колективна перевірка істини громади перегукується із сучасним інститутом присяжних і принципом гласності судового процесу.

З історичного досвіду впливають рекомендації для розвитку національної доктрини доказового права. Варто поєднувати раціонально-логічні стандарти доказування із символічними й культурними аспектами, що підсилюють довіру суспільства до суду. Доцільним є подальший розвиток інституту присяги не лише як формальності, а як елементу легітимації правосуддя. Особливої уваги потребують процедури перевірки та відтворення доказів, які історично виконували роль «містка» між розшуком і судовим розглядом. Водночас варто зміцнювати механізми громадської участі у кримінальному процесі, адже колективна перевірка істини була важливою для легітимації рішень ще у давньоруській традиції.

Таким чином, «Руська Правда» стала не лише джерелом формування власної правової системи Київської Русі, а й частиною ширшого європейського правового контексту. Її інститути, трансформувалися упродовж століть, залишаються основою сучасних підходів до доказування та повинні враховуватися у подальшому розвитку доктрини кримінального процесуального права України.

Аналіз «Руської Правди» дозволяє визначити систему доказування як комплекс особистих, речових і сакрально-ритуальних засобів, тісно пов'язаних із розшуковими діями. Ключовими інститутами виступали видоки та послухи, які забезпечували баланс між безпосереднім сприйняттям факту і моральною репутацією особи (ст. 2, ст. 10, ст. 30); клятва (рота), що мала самостійне доказове значення і виконувала психологічну та ритуальну функцію (ст. 10); речові докази у формі впізнання майна

та простеження його походження через інститут зводу (стст. 13–14); гоніння сліду як процесуальна дія, що поєднувала елементи розшуку і доказування (ст. 16); ордалії та ритуали очищення, які уособлювали сакральний вимір правосуддя й зміцнювали довіру громади до результатів процесу (ст. 77).

У порівнянні з європейськими правовими традиціями X–XII ст. «Руська Правда» демонструє очевидні аналогії. Подібно до Салічної правди франків, тут застосовувалося колективне підтвердження правдивості через присягу і співприсягальників; у капітуляріях Карла Великого фіксуються форми колективної клятви, співзвучні з інститутом извода (ст. 15); англосаксонське право знало oath helpers та ордалії вогнем і водою, що відповідає давньоруським практикам. Це засвідчує належність «Руської Правди» до загальноєвропейського правового простору, де істина визначалась поєднанням факту, репутації та сакрального ритуалу.

Вплив цих інститутів відчутний у сучасному кримінальному процесі України. Результати порівняльного аналізу «Руської Правди» і КПК України показує, що низка інститутів доказування, зафіксованих у «Руській Правді», мають виразні паралелі у чинному кримінальному процесуальному праві України. Це дозволяє простежити спадкоємність і трансформацію доказових засобів:

Видоки (очевидці події) (ст. 2, ст. 10) → сучасні **показання свідків** як безпосереднє джерело доказів (ст. 95 КПК України).

Послухи (репутаційні свідки) (ст. 30) → сучасна **оцінка достовірності показань свідків з урахуванням їхніх особистих характеристик**, що не є самостійним доказом, але впливає на довіру до свідчень (ст. 94 КПК України).

Клятва (рота) (ст. 10) → сучасна **присяга свідків, експертів та перекладачів** як процесуальна гарантія правдивості показань, хоча без самостійної доказової сили (ст. 352, 356 КПК України).

Речові докази: впізнання викраденого майна, інститут «своду» (стст. 13–14) → сучасні **речові докази та документи**, які зберігають пряму доказову функцію (ст. 80 КПК України).

Гоніння сліду (ст. 16) → сучасне **відтворення обстановки та обставин події** як спосіб перевірки та уточнення доказів (ст. 240 КПК України).

Извод громади (колективна присяга, 12 осіб) (ст. 15) → сучасний **інститут присяжних** та принцип гласності судового процесу, що гарантують суспільну легітимацію рішення.

Ордалії та ритуали очищення (ст. 77) → сучасні аналогії відсутні, але їхня психологічна та символічна функція трансформувалася у **процедури присяги та моральну основу судочинства**.

Таким чином, основні інститути доказування «Руської Правди» зазнали глибокої трансформації: від сакрально-ритуальних і репутаційних форм до раціонально-логічних та процесуально врегульованих механізмів. Водночас простежується спадкоємність ключових ідей – істина має встановлюватися у публічному процесі, на підставі перевірених фактів, із залученням гарантій правдивості та довіри суспільства.

З історичного досвіду впливають рекомендації для розвитку національної доктрини доказового права. Варто поєднувати раціонально-логічні стандарти доказування із символічними й культурними аспектами, що підсилюють довіру суспільства до суду. Доцільним є подальший розвиток інституту присяги не лише як формальності, а як елементу легітимації правосуддя. Особливої уваги потребують процедури перевірки та відтворення доказів, які історично виконували роль «містка» між розшуком і судовим розглядом. Водночас варто зміцнювати механізми громадської участі у кримінальному процесі, адже

колективна перевірка істини була важливою для легітимізації рішень ще у давньоруській традиції.

Таким чином, «Руська Правда» стала не лише джерелом формування власної правової системи Київської Русі, а й частиною ширшого європейського правового

контексту. Її інститути, трансформувавшись упродовж століть, залишаються основою сучасних підходів до доказування та повинні враховуватися у подальшому розвитку доктрини кримінального процесуального права України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Толочко А. П. Краткая редакция Правды Руской: происхождение текста. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2009. 136 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tolochko_OP/Kratkaia_redaktsiya_Pravd_Ruskoi_proyskhozhdenye_teksta_ros.pdf
2. Демиденко Г. Г., Єрмолаєв В. М. Київська Русь: пам'ятки права (X–XIII): тексти, переклади, коментарі. Харків: Право, 2020. 224 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/872/3_Kiivska_Rus_pamjatki_prava_vnutri.pdf?srsId=AfmBOoq8hzvnhJKwnjOa8N43VrBSKYCDDxhwFQeg6-oRD1kvASQikmEc
3. «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства: навч. посіб. / уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв ; вступ. сл. В. Я. Тація. – 2-ге вид., змін. та допов. Харків: Право, 2017. 392 с.: іл. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/368/3_Pravda%20ruska_NP_2%20vidannja_vnutri.pdf?srsId=AfmBOo7cPlbRz8tHHoLFB5n-sQ67QvPhgGHdHNCjPbpxrmFk7LNsg6yZ
4. Кобилецький М. Розвиток редакції і статей першого кодексу українського права – «Руська Правда». Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2019. Вип. 69. С. 35–42. URL: <https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/12288>
5. Бойко І. Руська Правда – основний нормативно-правовий акт у Києво-Руській державі. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2020. Вип. 71. С. 20–27. URL: <https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11672>
6. Римарчук Р. Правова природа процесуальних доказів у «Руській Правді». Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2017. № 861. С. 283–288. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13234/283_1.pdf
7. Бедрій М. М. Історико-правовий огляд джерел права Київської Русі. Молодий вчений. 2014. № 8. С. 183–187. URL: <https://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2014/8/41.pdf>
8. Погорецький М. А. Розшук злочинців та доказування їхньої вини за часів Руської Правди. Право і безпека. Харків: Нац. ун-т МВС. 2002. № 3. С. 73–77.
9. Погорецкий Н. А. Русская Правда о поиске преступников и доказывании их вины. История государства и права. Москва, 2004. № 3. С. 30–34.
10. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків: Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.
11. Goetz L. K. *Das russische Recht (Russkaja Pravda)*. Stuttgart : F. Enke, 1910–1913. Bd. 1–4.
12. Baranowski G. *Die «Russkaja Pravda» – ein mittelalterliches Rechtsdenkmal*. Frankfurt/Main & Moscow, 2005. 288 S.
13. Feldbrugge F. J. M. *Law in Medieval Russia*. Leiden ; Boston : Brill, 2009. 301 p.
14. Feldbrugge F. J. M. *A History of Russian Law: From Ancient Times to the Council Code (Ulozhenie) of Tsar Aleksei Mikhailovich of 1649*. Leiden ; Boston : Brill, 2017. 1097 p.